

**KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KİRMÂN ŞEHİRİ VE ONUNLA İLGİLİ
FARİSÎ BİR MECÂZ-I ÖRFÎ: ZİRE BE-KİRMÂN***
**THE CITY OF KIRMAN IN CLASSICAL TURKISH POETRY AND A
RELATED CLASSICAL PERSIAN METAPHOR: ZIRE BE KIRMAN**

Abdulmuttalip İPEK**

Öz

Klasik Türk şiirini besleyen malzeme oldukça fazladır ve çeşitlilik arz eder. Söz konusu malzemenin bu denli çeşitlilik arz etmesinde ise Osmanlının siyaset arenasında çok geniş topraklara sahip olması kadar Türklerin İslam dinini kabul etmelerinin de etkili olduğu şüphesizdir. Bu bakımdan Osmanlı şiiri, bir taraftan Osmanlının hâkim olduğu coğrafyanın getirdiği unsurlardan, öte taraftan ise İslam medeniyetinin sunduğu malzemeden beslenmiştir. En yaygın adlandırma ile “divan şiiri” olarak anılan; tarihsel olarak ise XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyıla kadar yaklaşık altı asrı müstemil edebî dönem göz önünde bulundurulduğunda, hemen öncesindeki beylikler dönemi ile Osmanlı bürokrasisinin ilk dönemlerinde Arapça ve Farsçaya karşılık, Türkçenin bir şiir dili olarak işlenip geliştirildiğine şahit olmaktayız. XVI. ve XVII. yüzyıldan itibaren ise Şeyhî, Ahmed-i Dâ’î, Ahmedî gibi Germiyanlı şairlerin şiir dili, Fars şiirinin tesirlerine daha açık hale gelmiştir. Bununla birlikte İrânî gelenekten tevarüs eden pek çok husus, Türklerin İslamiyet öncesi dönemine ait olup bu gelenek mazmun, hayal dünyası ve şiir anlayışı bakımından her zaman klasik Türk şiiri üzerinde etkili olmuştur.

Bu makalede de bir İran şehri olan Kirman ve onun klasik Türk şiirindeki kullanımları ile yine bu şehir dolayısıyla Türk şiirinde kullanılmış Farisî bir mecaz olan “zîre be-Kirmân” tabiri, örnek beyitlerden hareketle ve kronoloji göz önünde bulundurularak incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, Kirmân, mecaz, Fars şiiri, mazmun, zîre be-Kirmân.

Abstract

Classical Turkish poetry feeds from a great deal of various materials. Such variety exists because the Ottoman Empire ruled vast territories and it was no doubt effected from the Turks’ conversion into Islam. In this respect, the Ottoman period was inspired from the elements in the geography ruled by them and the material offered by the Islamic civilization. We can define a period known as “dewan poetry” which historically spans six hundred years from 13th century to 19th century, with the period of seigneuries as its predecessor early periods of Ottoman bureaucracy when Turkish was developed into the poetic language through blending with Arabic and Persian. The language used by Germiani poets such as Seyhi, Ahmed-i Da’i, and Ahmedî became rather open to Persian influence

* Bu konu 4-7 Nisan 2019 tarihlerinde Gaziantep’te gerçekleştirilen III. Uluslararası Avrasya Multidisipliner Çalışmalar Kongresi’nde özet olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdulmuttalipipek@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6437-439X>.

Gönderim Tarihi: 26.06.2019
Kabul Tarihi: 16.08.2019

since 16th and 17th centuries. Additionally, many elements that were inherited from Iranian tradition belonged to the Turks before the acceptance of Islam, and this tradition consistently effected classical Turkish poetry in terms of poetic themes, imagination, and poetic concepts.

This article aims to analyse the use of Kirman, an Iranian city, in classical Turkish poetry and the statement “zire be-Kirman”, which is a Persian metaphor based on the aforementioned city, in exemplary stanzas based on a chronological approach.

•

Keywords

Classical Turkish poetry, Kirman, metaphor, Persian poetry, denotation, zire be-Kirman.

GİRİŞ

Klasik Türk şiiri nazarı ve estetik esasları itibarı ile rafine bir edebiyattır. Asırlarca ince ince işlenmiş bir kanaviçe hususiyeti arz eden bu edebiyat; İslam inanç ve kültürünün getirdiği dinî-tasavvufî unsurlar, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü coğrafyadaki medeniyetlerden tevarüs eden kültürel değerler, Türk kimliğinin şuuraltını besleyen efsanevî/mitolojik inanışlar, şiirde hendesî bir nizam tesis eden aklî ve naklî ilimler, düşünce imbiğinden geçirilen parlak hayal ve mazmunlarıyla bu malzemenin en nihayetinde zarif bir dil iççiliğiyle bezenip kayıt altına alındığı köklü, gelenekli ve seçkin bir edebiyattır.

Türk edebiyatının İslam medeniyet dairesi içerisinde vücuda getirmiş olduğu ve yaygın bir adlandırma ile “divan şiiri” yahut “divan edebiyatı” olarak zikredilen bu edebiyat, bir mazmun ve mefhum edebiyatıdır. Çok geniş bir kültür ve medeniyet havzasına sahip, farklı kollardan gelen zengin bir malzeme ile beslenen bu edebiyatın bugün için anlaşılmasındaki temel sorun -zannedildiği gibi- sadece bünyesinde çokça Arapça-Farsça kelime ve terkipleri bulundurması değil; beslendiği kaynakların çok zengin olması ve aynı zamanda bünyesindeki mazmun ve mefhumların karşılık geldiği anlam dünyasının bugünün okuru tarafından bilinmemesidir. Bu nedenle söz konusu edebiyatı anlamak için Türk medeniyetinin temas halinde olduğu diğer medeniyetleri iyi anlamak icap eder. Zira Türk şiiri Arap ve özellikle de Fars edebiyatından çokça istifade etmiştir. Türk şiirine yalnızca belirli bir dönem için değil bu şiirin teşekkülünden son güçlü temsilcilerine kadar asırlarca kaynaklık etmiş olan Fars şiirinin tesiri derin ve sürekli olmuştur. Özellikle Fatih döneminde sarayın kadim İran geleneğini benimsemesi neticesinde Osmanlı şairleri Acem şairlerini taklit etmiş, sonraki dönemlerin usta şairleri ise Türkçe divanın yanı sıra Arapça ve özellikle Farsça divan tertip etmeyi âdet haline getirmişlerdir. Bu etkilenme ve siyaseten Osmanlı'nın çok geniş topraklara sahip olması, beraberinde bu medeniyet havzasındaki mazmun, hayal, efsanevî-tarihî kişi ve kişilikler ile ülke ve şehir isimlerinin yahut Arap ve Fars diline ait kimi ibare ve mecazların Osmanlı şiir diline girmesine neden olmuştur.

Bu makalenin konusunu teşkil eden “zîre be Kirmân” ibaresi de Farsça bir mecaz olup yazıda öncelikle bu ibareye kaynaklık teşkil eden “Kirmân” şehrinin klasik Türk şiirinde hangi yönleriyle ele alındığı tespit edilecek daha sonra ise metinlerden hareketle “zîre be Kirmân” deyiminin klasik Türk şiirindeki kullanımlarına yer verilecektir.¹

Günümüz Farsçasında Kermân olarak geçen Kirmân, İran'ın güneydoğusunda geniş bir alanı kaplayan bir şehirdir. Şehir bu ismi “Strabon'da Karamania ve Batlamyus'ta Karmana şeklinde geçen eski bir merkezin adından”(Bazin 2002: 62) almıştır. Şemseddin Sâmî, Kâmûsu'l-A'lâm'da Kirmân şehrinin coğrafi sınırlarını ifade ettikten sonra: “Asıl Kirmân hıttasıyla şimdiki Kirmân eyâleti arasında biraz fark olup garb cihetinden Yezd şehri ve civârları an-asıl Kirmân hıttasından ma'dûd iken, şimdi Fars eyaletine mülhaktır.” (Şemseddin Sâmî 1306: 3848) der. Sulak yerlerinde çokça hububat, çeşit çeşit meyve ve meraları bulunan bu şehrin sahil kısımlarında ise pek çok ve güzel hurma bulunduğunu bildirir. Şehrin en önemli kaynakları ile ilgili olarak ise şunları söyler: “Dağlarında gümüş, demir, bakır, altın, şap madenleri ve yanar taş yani maden kömürü bulunduğu yerliler tarafından mervî ise de henüz tahariyyât-ı fenniyye icrâ olunmamıştır. Ezmine-i sâbıkada Kirmân'da külliyyetli tûtyâ çıkıp her tarafa naklolunurdu. Kirmân eskiden beri bazı sanâyi-i mahsûsasıyla meşhûr olup esliha, ipek kumaşlar, şal, keçe vesâire i'mâli bu cümledendir. İhrâcâtının en

¹ Şiirlerden örnekler verilirken gazel G., kaside K., mesnevi M., kıt'a k., tuyuğ ise T. kısaltması ile gösterilmiştir.

mühimmi yapağdır." (Şemseddin Sâmî 1306: 3849). Ahmed Rif'at Efendi ise Sîrcân da denilen Kirmân şehrinin özellikle ticareti ile çok önemli olduğunu söyler: "*Pazarları, güzel şalları, eslihası, halıları ve bâ-husûs Herat ve Buhârâ ile mu'tenâ ticâreti vardır. Vaktiyle gâyet mühim ve ma'mûr iken on sekizinci asır nihâyetinde Muhammed Hân tarafından zabt ve tahrîb olundu.*" (Ahmed Rif'at Efendi 1299: 80).

Dünya coğrafyasında tarihi önemi haiz şehir ve yerlerin anlatıldığı "*International Dictionary of Historic Places*" adlı derginin Ortadoğu ve Afrika'daki önemli şehirlere yer verdiği sayısında Kirmân şehri de yer almaktadır. Söz konusu eserde Kirmân şehrinin en mühim vasıflarının aktarıldığı bölümde (Description): M.S. üçüncü yüzyılda Sasani Hanedanlığı'ndan I. Erdeşir (Ardashir) tarafından kurulan ve Eski İran şehri ve Kermân eyaletinin başkenti (eski Camania) olarak tanımlanan bu şehrin XVIII. yüzyıldan bu yana İran'ın en önemli halı ihracat merkezi olduğu ayrıca yüksek kalitedeki yünleri ile meşhur olduğu kayıtlıdır (Levi 1996: 413-415). Oysaki klasik Türk edebiyatı metinlerinde Kirmân şehri "kimyon"u ve "kılıç"larıyla bazı beyitlerde ise Kirmânlı olmasından ötürü İranlı şair Hâcû-yı Kirmânî (ö.1352) dolayısıyla karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu hususiyet, bu makale için müracaat ettiğimiz ve şehir hakkında ansiklopedik mahiyette bilgi veren kaynaklarda ya hiç yer almamakta yahut Kirmân madenlerinin zenginliği beyanında dolaylı olarak kılıçlarına atıfta bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatı metinleri içerisinde tespit edebildiğimiz örneklerden hareketle Kirmân şehrine ilişkin kullanımlardan bazılarını açıklamak, şehir ve şehrin etrafında gelişen mecazların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatı metinlerinden hareketle Kirmân şehri ve onun etrafında gelişen mecazları dört temel başlık altında inceleyebiliriz:

1. Kirmân-kimyon

Kirmân hakkında tarihî bilgi veren belli başlı kaynaklarda bu husus üzerinde neredeyse hiç durulmamakla birlikte edebî metinlerde Kirmân söz konusu olduğunda karşımıza çıkan en önemli husus orada çokça kimyon yetiştirilmesi dolayısıyla bunun "zîre be-Kirmân" şeklinde bir mecaz içerisinde kullanılmış olmasıdır. Fars edebiyatında bu mecazın kullanımı kuşkusuz Türk edebiyatına göre daha fazladır. Bununla birlikte bu örfî mecaz Türk edebiyatı metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Farsça bir kelime olan zîre (زیره), kimyon manasındadır (Olgun-Draşan 1984: 189). Farsçada kimmûn (Nimetullah Ahmed 2015: 268) yahut kemmûn olarak da kullanılan kelime Türkçeye kimyon/kimyon olarak geçmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarında ise kimyon için "zıra" yahut "zira" kelimeleri kullanılmıştır (Derleme Sözlüğü 1979: 4376). F. Steingass'ın Farsça-Türkçe Sözlüğü'nde ise "zîra" maddesi kimyon tohumu olarak ifade edildikten sonra bu yazının temelini teşkil eden mecaz "*zira ba-kirmân burdan*" kalıbıyla yer almaktadır. Söz konusu mecaza karşılık olarak ise "*aptalca bir şey yapmak, aptalca hareket etmek (to do anything silly, to act foolishly)*" (Steingass 2005: 634) anlamı verilmiştir.

Kimyon münasebeti dolayısıyla şiirde zikrolunan "zîre be-Kirmân" mecazı için ilk olarak klasik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından olması dolayısıyla **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273)**'nin Mesnevi'sine bakalım:

Mesnevi'de, Yûsuf ile ona konuk olarak gelen kişinin anlatıldığı bölümde Yûsuf, konuk olarak gelen kişiye: "*Haydi bakalım hediyeni çıkar ver*" deyince misafir bu istek karşısında utanarak adeta feryat edecek hâle gelir ve Yûsuf'a dönerek: "*Sana getirmek için ne kadar armağan aradıysam hiçbir şeyi beğenemedim, lâıyk görmedim.*" (Gölpınarlı 1995: 256) der. Zira ona (Yûsuf) hediye götürmek bir habbe altını bir madene, bir damla suyu bir ummâna götürmek kabîlindedir:

حبه را جانب کان چون برم
قطره را سوی عمان چون برم

Habbe-îrâ cânib-i kân çun berem

Katre-îrâ sûy-ı ‘ummân çun berem

Misafirin, Yûsuf’a hediye olarak kalbini ve ruhunu takdim etmesi ise Kirmân vilayetine kimyon götürmekten farksız bir iştir:

زیره را من سوی کرمان آورم
گر به پیش تو دل و جان آورم

Zîre râ men sûy-ı Kirmân âverem

Ger be-pîş-i tu dil ü cân âverem²

Veled Çelebi İzbudak beytin mazmununun anlaşılmasında anahtar vazifesi gören Kirmân şehri ile ilgili olarak şöyle der: “Kirmân’da kimyon çok olur. En fazla ve en iyi kimyon, bu memlekette yetişir. Bu münasebetle Farsçada ‘Kirmân’a kimyon, denize katre götürmek’ ihtiyacı olmayan bir adama yahut bir yere bir şey götürmek yerinde kullanılır bir atalar sözüdür. Eski Farsça kitaplarda bu söze çokça rastlanır.” (Gölpınarlı 1995: 360).

Dolayısıyla hikâyeden hareketle Mevlânâ, hikâye kahramanının kalbini ve ruhunu kimyona (kıymetsiz bir hediyeye), Yûsuf’u ise Kirmân’a benzeterek ona meftun olan nice kalp karşısında sunulacak gönlün ehemmiyetsiz olduğunu ifade etmektedir.

Germiyanlı şairlerden **Ahmed-i Dâ’î (ö.1421?)**’nin, sâkinâme tarzında kaleme aldığı ve Türkçe eserlerin en eskilerinden olan Çeng-nâme adlı mesnevisinde Kirmân yine aynı manada kimyonuyla konu edilir (Tekin 1992: 324):

Şular kim gevheri ‘ummâna iltür

Meseldür zîreyi Kirmâna iltür(M. 281)

“İnciye engin denize götüren o kişiler[in hâli] atasözündeki kimyonu Kirmân’a götüren kimseler gibidir.”

Beyitte “Kirmân’a kimyon götürmek” tabirinin bir mesel olduğu bizzat şair Ahmed-i Dâ’î tarafından ifade edilmektedir. Bu husus söz konusu deyim o dönemde cârî bir mesel olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Beyitle ilgili bir şerh düşen Gönül Alpay Tekin bu ifadenin Farsça bir atasözü olduğunu belirterek Kirmân’a kimyon götürmenin Türkçedeki terciye tere satmak gibi ifadelerle aynı manayı taşıyan bir atasözü olduğunu ifade eder: “Bir maddenin bol olduğu bir yere o maddeden götürmenin gereksiz bir iş olduğunu dile getiren bir ifade ile şâir, Emir Süleyman gibi sanattan anlayan bir kişinin huzuruna eserini götürmesinin bu atasözüne benzediğini belirterek tevazuunu ortaya koyar. Fakat aynı zamanda Emir Süleyman denize benzetilirken, kendi eseri de inciye benzetilerek beyitte bir tezaat sanatı yapılmış olur.” (Tekin 1992: 443).

Dolayısıyla “Kirmân’a kimyon götürmek” faydasız iş yapmaktan kinayedir. Nitekim Gencîne-i Güftâr’da “zîre” (زیره) sözcüğü için: “kimyon, iyisi Kirmân’da çıkarmış” denildikten sonra deyim içerisindeki kullanımlarına “zîre be-Kirmân burden” (زیره بکرمان بردن) örnek verilmiştir: “Kirmâna kimyon götürmek (k.) faydasız iş yapmak.” (Şükün 1984: 1102-1103). Yukarıda ifade edildiği üzere söz konusu tabire “aptalca bir şey yapmak” manasını veren F. Steingass, sözlüğünde aynı bağlamda “Newcastle’a kömür taşımak (to carry coals to Newcastle)” (Steingass 2005: 634) mecazına yer vermiştir ki kömür ihracat limanı olarak şöhret kazanmış olan Newcastle’a kömür taşımak Kirman’a kimyon götürmek gibi lüzumsuz ve ahmakça bir iştir.

² Yusuf ile ona konuk olarak gelen kişinin hikâyesi ve şerhi için bk. (Konuk 2005: 357)

Gerek Acem gerek Türk şiirinde “zîre be Kirmân” şeklinde geçen bu tabir, eksiltili yahut kalıplaşmış bir ifadedir. Zira bu hâliyle Türkçeye tam tercümesi “Kirmân’a kimyon” şeklindedir. Fakat vezin ve şiirin gerektirdiği diğer zaruretlerden ötürü (şiirsel söyleyiş, akıcılık vs.) “zîre be-Kirmân burden” yahut “zîre be-cânib-i Kirmân burden” tabiri kısaltılarak “zîre be-Kirmân” hâliyle kullanılmıştır.

“zîre be-Kirmân” şeklindeki mecazı Türk edebiyatında en çok kullanan şair ise İran şiirine ait mazmunları şiirlerinde geniş ölçüde kullanan bir şair olan **Kadı Burhaneddin (ö. 1398)**’dir. O, divanındaki pek çok beyitte bu örfî mecaza yer vermiştir:

Cân aparduh lebüne akl u dili bilesine

Kamusın zîre be-Kirmân didiler gerçek mi (G.157/10)

“(O sevgilinin) dudağı için akıl ve gönlün yanı sıra can götürdük; cümlesine (bu yapılan) Kirmân’a kimyon götürmek kabilindendir dediler doğru mu?”

Tutağın cân kânıdur u cânım ana susamış

Görmemişem dahı ben zîre be-Kirmân teşne (G.1094/4)

“Dudağın can kaynağı, canım ise ona susamış; ben kimyonun Kirmân’a susadığını hiç görmedim.”

Burada şair kendi canını değersizliği bakımından kimyona, sevgilinin dudağını ise orada nice âşğın canının olması yani kesreti dolayısıyla Kirmân’a teşbih ediyor. “Şair, Kirmân’da kimyonun bol çıktığına işaretle oraya nasıl kimyon götürmek manasız ise can kaynağı olan sevgilinin dudağına canının susamasını da güya manasız buluyor ama bu ifade ile hakikatte sevgilinin dudağını medh ediyor ve dudağın öyle bir can kaynağı ki canım bile ona susamıştır; bunun gibi her ne kadar Kirmân’da kimyon bolsa da gene kimyon, oraya gitmeye, kavuşmaya susamıştır demek istiyor.” (Alpaslan 1977: 33).

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin dudağını arzulayan “cân”ı (gönlünü) küstahlıkla suçlayarak bunun ne denli nezaketsiz, saygısız bir iş olduğunu söyler. Dolayısıyla “zîre be-Kirmân” tabiri “faydasız, lüzumsuz iş yapma” anlamı dışında “saygısızlık, küstahlık ve hadsizlik etme” manasında kullanılmıştır. Beyit şöyledir:

Cân ne cânîdür ki ol azm-i leb-i cânân ider

Bunça küstâh olur ki zîre bâ-Kirmân ider (G.405/1)

“Cân, nasıl bir zalimdir ki o sevgilinin dudağını ister; bu nasıl bir küstahlıktır ki Kirmân’a kimyon götürmek ister.”

Bir başka beyitte Kadı Burhaneddin, “zîre” ve “Kirmân” ilişkisini anlam itibarıyla diğer beyitlerde olduğu gibi “gereksiz, faydasız iş yapmak” manasında kullanmakla birlikte tıpkı Ahmed-i Dâ’î’de olduğu gibi Kirmân’a kimyon götürmenin bir atasözü olduğuna da dikkat çeker. Bu beyitlerden hareketle söz konusu tabirin gerek İran gerek Osmanlı coğrafyasında bir darb-ı mesel olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır:

La’lüne gerçi kıluram bin cân fidâ hem korharam

Tâ olmaya ki fi’l-mesel çün zîre vü Kirmân ola (G.852/5)

“La’l gibi olan dudaklarına her ne kadar bin can feda etsem de bunun atasözünde olduğu gibi Kirmân’a kimyon götürmek gibi (faydasız) bir iş olmasından korkarım.”

Beyitte dikkat çeken bir diğer husus ise metinlerde kalıp bir mecaz olarak “zîre be-Kirmân” şeklinde karşımıza çıkan tabirin burada “zîre vü Kirmân” şeklinde kullanılmış olmasıdır. “kimyon” ve “Kirmân” sözcüklerinin Kadı Burhaneddin Divanı’nda yine aynı

manada fakat “zîre be-Kirmân” kalıbı dışında kullanımları da söz konusudur:

Sen ki cânistân-ı ‘Irâkîsin sana dil zîredür

Dil ne kadri ola tapunda çü sen Kirmânîsin (G.256/3)

“(Ey sevgili!) Sen ki Irak toprağındaki can[lar] şehrisin, gönül[ler] senin için kimyon hükmündedir; zira gönlün senin nezdinde ne kıymeti olabilir ki sen Kirmân’sın!”

Bu beyitte sevgili bütün âşıkların zîre (kimyon) gibi olan gönüllerinin kendisinde olduğu Kirmân şehrine teşbih edilmiştir; fakat Kirmân’da, kimyonun mebzul miktarda bulunması gibi âşıkların gönüllerinin sevgili nezdinde hiçbir kıymeti söz konusu olamaz. Aynı mana aşağıdaki beyit için de söz konusudur:

Ben niçe cân aparam k’ol hazrete ola kabûl

Çün kamu zîrelerün sen iy sanem Kirmânîsin (G.622/9)

“Ben o sultana (sevgiliye) ne kadar can götürüyüm ki kabul olsun (bir kıymeti olsun.) Ey put gibi olan sevgili! Zira sen bütün kimyonların kendisinde olduğu Kirmân şehrisin.”

Kadı Burhaneddin, bir başka beytinde ise sevgiliyi daha da yüceltmek maksadıyla diğer beyitlerde zîreye yani kimyona nispetle Kirmân şehrine teşbih ettiği sevgiliyi bu kez kimyonun kaynağı olan Kirmân şehri ile mukayese ederek sevgilinin yanında Kirmân şehrinin âdetâ kıymetsiz bir kimyon tanesi hükmünde olduğunu ifade eder:

Zîre nişe Kirmâna apara dil-i âşık

Zîreye dahı saymaya Kirmânı degül mi (G.1179/3)

“Âşık gönlünü kimyon olarak Kirmân’a nasıl götürsün? (Zira sevgili) bütün bir Kirmân şehrini bir kimyona saymaz.”

Klasik Türk şiirinin en çok tuyuğ yazmış şairi olan Kadı Burhaneddin’in, söz konusu mecazı aynı manada fakat bu kez farklı bir bağlamda kullandığı bir tuyuğu ise şöyledir:

Bayramda güzel koçlar kurbân bolur

Aslanlar kayda bolsa gurrân bolur

Erenler cergesinde söz söylemek

Fi’l-mesel çün zîre vü Kirmân bolur (T. 1374)

“Bayramda güzel koçlar kurban olur, arslanlar nerede olursa olsun kükreyen olur, dervişler çadırında söz söylemek atasözüdür ki Kirmân’a kimyon götürmek gibi olur.”

Tespit edebildiğimiz kadarıyla “zîre be-Kirmân” mecazı en çok Kadı Burhaneddin Divanı’nda geçmektedir. Muharrem Ergin’in (Ergin 1980) neşre hazırlamış olduğu Kadı Burhaneddin Divanı’nda (mükerrer olan 1041³ nolu gazeli saymazsak) 17 beyitte⁴ söz konusu tabir yer almaktadır.

XV. yüzyıl divan şairlerinden **Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi (1452-1515)** Divanı’nda sadece bir beyitte zîre ve Kirmân mecazına yer verilmiştir. Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunarak Mecnûn’un aşk yolunda gam vadilerinde çektiği sıkıntıları anlatan şair, beyitte geçen kelimeler arasında kurduğu paralellikle dolaylı olarak Kirmân’ı da gam vadisine (vâdi-yi gam) teşbih etmiştir.

³ Bu gazel Kadı Burhaneddin Divanı’ndaki 622 nolu gazel ile aynıdır. Divanda mükerrer başka şiirler de bulunmakta olup Muharrem Ergin bu hususu divan neşrinin “Ön Söz”ünde nedenleri ile birlikte ifade etmiştir.

⁴ Kadı Burhaneddin Divanı’nda “zîre be-Kirmân” mecazının aynı manada kullanıldığı diğer örnekler için bk. G.122/7, G.317/3, G.585/5, G.850/5, G.901/7, G.929/8, G.948/3, G.1152/5, G.1209/8.

Mecnûn ne belâ çekdüğünü vâdi-yi gamda

Uşşâka dime zîreyi Kirmâna getirme (G.203/4)

“Gam vadisinde Mecnun’un ne belâlar çektiğini âşıklara (boşuna) anlatma; Kirmân’a kimyon götürme (gereksiz iş yapma)!”

Şair, âşıkların cevr ü cefâ çekmesi âdet olduğu ve tüm âşıkların türlü belâlara müptela olması kaçınılmaz olduğu için onların aşk yolunda çektiği cümle mihneti önemsiz görmektedir. Zira bütün bu sıkıntılar sevgili uğruna çekilmektedir. Bu nedenle şair bir taraftan Mecnun’un dillere destan aşkının hikâyesini anlatıp durmayı Kirmân’a kimyon götürmek gibi gereksiz bir iş gibi görürken; öte taraftan yukarıda da değinildiği gibi paralel söyleyiş özelliğinden istifade ederek bu uğurdaki tüm sıkıntıları değersizleştirmektedir. Zira âşıkların çektiği bütün belâlar sevgili yolunda çekildiği için şiddeti ne denli çok olursa olsun sevgilinin buna layık olması nedeniyle onun nezdinde bir kıymeti yoktur. Söz konusu paralelliği şu şekilde göstermek şairin iki mısra arasında kurduğu anlam ilişkilerini ve dolaylı teşbih unsurlarını daha belirgin kılmaya açısından faydalı olacaktır:

Mecnûn ne belâ çekdüğünü vâdi-yi gamda

Uşşâka dime zîreyi Kirmâna getirme

Beyitte koyu renkle gösterilmiş olan kelimeler arasındaki benzerlik ilgisi düşünüldüğünde “Mecnûn”, âşıklığı ve âşıkları temsil etmesi dolayısıyla “uşşâk”; “belâ”, çokluğu ve sevgili nezdinde kıymetsizliği dolayısıyla “zîre” yani kimyonu; vâdi-yi gam ise âşıkların gamının çokça olduğu mekânı yani “Kirmân”ı karşılamaktadır. Dolayısıyla nasıl ki Kirmân’da kimyon mebzul miktarda ise gam vadisinde de belâ o denli çoktur. Bu durumda da Mecnun’un hikâyesini diğer âşıklara anlatmak yersizdir.

XVIII. yy. şairlerinden **Şeyh Gâlib (1757-1799)** ise hocası Neş’et Efendi vasfında söylediği bir kasidede kendi şiirinin değersizliğini ifade maksadıyla söz konusu mecaza müracaat eder. Ayrıca Kadı Burhaneddin’de olduğu gibi mecaz, “küstahlık etme” manasında kullanılmıştır:

Bu bâr-ı suhanla degilim zîre be-Kirmân

Küstahî-i tavrım bilirim ayn-ı ziyândır (K.28/35)

“Bu söz mahsulüyle (bu şiiri sana sunarak) Kirmân’a kimyon götüreceğim değilim; bilirim ki bu küstah tavrım ziyanın ta kendisidir.”

2. Kirmân-Kılıç

Edebiyatımızda Kirmân, kimyonu ve meşhur bir memleket ismi olmasının yanı sıra iyi ve sağlam çeliği ile anılır. Anadolu sahasında yazılmış en kapsamlı Farsça-Türkçe lügatlerden olan Lügat-i Nimetullah’ta, Kirmân maddesinde bu hususa işaret edilmiştir: *“kirmân: cem’-i kirmdûr ve bir meşhûr memleket ismidür ki eyü deymüri olur ya’nî cevherdâr pûlâdı olur ana nisbet edüp kirmânî derler.”* (Nimetullah Ahmed 2015: 416).

Bununla birlikte Kirmân, çelik (pûlad) kılıç yapımı dolayısıyla da ele alınmıştır. Bu şehrin eskiden savaş aletleri ve özellikle de kılıç yapımıyla ünlenmiş olması sebebiyle şairler Kirmân’a atıfta bulunarak burada yapılan kılıçların “parlaklığı, keskinliği, sağlamlığı ve kıymetli oluşunu” türlü mecazlarla işlemleridir.

XVI. yy. şairlerinden **Mostarlı Hasan Ziyâ’î (ö.1584)**, bir gazelinde “gözü katil, kanlar saçan sevgilinin” cefasının keskinliğini ve ne denli azap verici olduğunu ifade için bir kılıca teşbih ederek böylesine keskin ve kan dökücü bir kılıcın Kirmân’da dahi bulunamayacağını söyler:

Kat'â o gözi kâtil ü hûn-rîz nigârûn

Şemşîr-i cefâsı gibi Kirmânda bulunmaz (G.176/3)

"O kâtil gözlü kan saçıcı sevgilinin cefa kılıcı gibi keskin bir kılıç Kirmân'da dahi asla bulunamaz."

Sa'îd Giray (XVIII. yy.?) Divan'ında da Kirmân kılıçlarının parlaklığına işaret edilmiştir. Şair sevgilinin yan bakışının açtığı yaralar ile Kirmân kılıçlarını mukayese ederek, sevgilinin çok keskin yan bakışının açtığı yaraları bilenler Kirmân kılıcını beğenmezler der:

Çekenler zahmını ol gamze-i ser-tîz-i pîrânun

Şu'â'-ı hûn-rîz-i tîg-i Kirmânı beğenmezler (G.53/6)

"(Sevgilinin) o pek güzel ve keskin yan bakışının açtığı yaraları bilenler, Kirmân'ın kan döken kılıcının parlaklığını beğenmezler."

Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600), Divan'da yer alan bir kıt'a-i kebirede Kirmân kılıçlarının parlak ve değerli oluşuna şöyle dikkat çeker:

Yanuna alursan anı al disünler husrevâ

Görmedük bir böyle Kirmânî ziyâ-güster kılıç (k.97/3)

"Ey padişah! Eğer yanına alursan onu al ki böyle ışıklar saçan Kirmânî (Kirmân yapımı) bir kılıç görmedik desinler."

XVI. yüzyılın "sultânü'-ş-şu'arâ"sı **Bâkî (1526-1600)**, İskender-i Sâni olarak tavsif ettiği Sultan Selim Hân'ın cülusu dolayısıyla kaleme aldığı kasidesinde meşhur Buhârî hadisçisi Şemseddin Kirmânî⁵ (öl. 1384)'ye telmihte bulunmakla kalmayıp hem "Seyf âyeti/hadîs/Kirmânî" sözcüklerini dinî ıstıhlara dayalı bir tenasüp içerisinde kullanmış hem de seyf âyetindeki "seyf" kelimesinin kılıç manası ve pulâd (çelik) kılıçların en iyilerinin Kirmân'da yapılmasına îhâm yoluyla işaret etmiştir:

İner Seyf âyeti gibi ser-i a'dâya şemşîri

Hadîs-i tîg-i pulâdın nice şerh ide Kirmânî (K.5/12)

"Kılıcı düşmanların başına seyf âyeti (kılıç âyeti) gibi iner; o çelik kılıcın hadisini Kirmânî nasıl şerh etsin?"

Beyitte "hadîs" kelimesi ile -kelimenin haber, söz manasından hareketle- hem Kirmân'da üretilen çelik kılıcın özellikleri (ne işler yaptığı) ifade edilmiş hem de kelimenin dinî ıstıhl manasıyla ünlü bir hadis bilgini, fakîh ve şârih olan Şemseddin Kirmânî'ye işaret edilmiştir. Ayrıca "seyf âyeti" denilerek Kur'an'daki Tevbe Sûresi'ne telmihte de bulunulmuştur.⁶

Klasik Türk şiirinde Kirmân ve onun etrafında gelişen kullanımların belirli başlıklar altında incelenmeye çalışıldığı bu yazıda, hususî bir başlık açmaya gerek görmemekle birlikte; Bâkî dışında Gelibolulu Mustafa Âlî tarafından da aynı anlam ilgisi dolayısıyla kullanılmasından ötürü "Kirmân-Şemseddin Kirmânî" kullanımına da işaret etmekte yarar vardır. Zira tıpkı Bâkî gibi Gelibolulu Mustafa Âlî de bir beytinde bu tanınmış hadis bilgini ve fakîh dolayısıyla Kirmân'ı zikretmiştir.⁷

⁵ Buhârî şârihi, muhaddis ve fakîh Şemseddin Kirmânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Ünal, 2002: 65-66).

⁶ Kılıç anlamına gelen "seyf" kelimesi ile anılan ayette şöyle buyrulmaktadır: "Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin. Eğer tövbe ederler, namazı kılıp zekâtı da verirlerse, kendilerini serbest bırakın. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir." (et-Tevbe 9/5)

⁷ bk. Tablo.

Övgü şairi **Nef'î (1572-1635)** Kirmân'ı, Sultan Ahmed Hân vasfında söylediği bir kaside dolayısıyla ve yine kılıç münasebeti ile birlikte anar:

Vasf-ı şemşîrine had yok tutalım bir demde

Peyk-i endîşe ne Hindi koya ne Kirmânı (K.4/15)

"Düşüncenin o çok hızlı koşan askeri (yahut habercisi) şöyle bir an Hind ve Kirmân diyârını gezecek olsa senin kılıcın evsafında bir kılıç bulabilmesi mümkün değildir."

Biz bu beyitten o dönemlerde sadece Kirmân'da değil Hint diyarında da iyi kılıç üretildiğini anlıyoruz.

Yine XVII. yüzyıl şairlerinden **Esîrî** mahlaslı **Hüseyin bin Mehmed**, mesnevi şeklinde kaleme aldığı sergüzeşt-nâmesinde Kirmân kılıcının akçe gibi olduğunu dolayısıyla ondan yüz çevirmenin mümkün olamayacağını söyler:

Akçedür gûyâ ki Kirmânî kılıç

Yüz çevürmez tığ-i bürrân akçedür (M. 605)

"O Kirmânî kılıç âdetâ akçedir; o keskin kılıçtan yüz çevrilmez (vazgeçilmez), zira akçedir."

3. Kirmân-Hâcû-yı Kirmânî

İranlı usta bir şair olan ve asıl ismi Mahmud olmakla birlikte genellikle Mürşidî yahut Kirmânî nisbeleriyle anılan Hâcû-yı Kirmânî özellikle gazel sahasında şöhret kazanmış ve Türk şairleri üzerinde etkili olmuştur. Bu nedenle Türk şiirinde divan şairlerinin ismini zikrettiği bir şahsiyettir. Şair 1290 yılında Kirmân'da dünyaya geldiği için Kirmânî olarak anılmaktadır. Hâcû mahlası ise hâce kelimesinin küçültmeli ismidir (Tokmak 1996: 520-521).

Divan şairleri Hâcû-yı Kirmânî'nin ismini zikrederken sadece onun büyük bir şair olduğuna vurgu yapmakla kalmamış hem onun Kirmânlı oluşu hem de Kirmân şehrinin yukarıda örnekleriyle izah edildiği üzere en iyi kılıçların üretildiği yer oluşunu göz önünde bulundurarak Kirmân sözcüğünün çağrışımsal anlamlarından istifade etmiş, beytin anlam katmanını çoğaltmışlardır. Örneğin **Azmî-zâde Hâletî (1570-1631)** aşağıdaki beyitte şiir söylemedeki kudretini ifade için kendisini Hâcû-yı Kirmânî ile mukayese ederken ilk mısradaki kullanmış olduğu "şemşîr-i tâb-ı pâk" terkihiyle aynı zamanda şemşîr (kılıç)-Kirmân münasebetine dolaylı olarak göndermede bulunmaktadır:

Benüm şemşîr-i tâb-ı pâkûme sad âferîn dirdi

Bileydi cevher-i nazmum eger Hâcû-yı Kirmânî (K.33/38)

"Eğer Hâcû-yı Kirmânî nazmumun cevherini görseydi benim parlak tabiatımın kılıcına yüzlerce âferin derdi."

Hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız, **Süheyli** mahlasını kullanan **Ahmed bin Hemdem Kethüdâ (öl.1633-34)**'nın Divan'ında yer alan ve Hâcû-yı Kirmânî'ye atıfta bulunulan beyit, Hâletî'nin beytiyle benzerlik arz etmektedir:

Hadîsinden kalurdı lâl olup dem-beste hayretde

Göreydi tığ-ı nazmum cevherin Hâcû-yı Kirmânî (K.6/16)

"Hâcû-yı Kirmânî eğer benim şiir kılıcımın cevherini görseydi, hayret içerisinde soluğu kesilip lal olurdu (söz söyleyemez hâle gelirdi)."

Gelibolulu Mustafa Âlî ise yine aynı anlam ilintisinden (kılıç/Kirmân/Hâcû-yı Kirmânî) hareketle bu kez tefahhurde bulunur ve kendisinin kalem ve kılıcın hocası Hâcû-yı Kirmânî olduğunu söyler:

Mülk-i nazmumdur kalem-rev ana Hakânî benem

Hâce-i tîğ u kalem Hâcû-yı Kirmânî benem (G.957/1)

“Şiir mülkü benim hükmüm altındadır, o mülkün hâkâmı (Hâkânî’si)⁸ benim; kılıç ve kalemin hocası Hâcû-yı Kirmânî benim.”

4. Kirmân-Şehir

Kirmân bazı beyitlerde ise sadece bir şehir yahut coğrafî bir yer adı olarak karşımıza çıkmaktadır. XVIII. yüzyıl şairlerinden **Sünbülzâde Vehbî (1718-1809)** Divanı’nda yer alan meşhur Tannâne Kasidesi’nde Kirmân şehri, İran ile Osmanlı padişahının azametinin mukayesesini vesilesiyle zikrolunur:

Düşer teb-lerze bîm ü dehşetinden ehl-i Tebrîz’e

Bıraksan germî-yi huşmından âteş semt-i Kirmân’a (K.7/61)

“Senin öfkenin sıcaklığından (şiddetinden) Kirmân semtine bir parça ateş bıraksan (gazabının korku ve dehşetinden Tebriz halkı sıtmaya tutulur.”

Sünbülzâde Vehbî, İran Sefâreti’nden Bağdat’a dönüşte padişaha sunmak için kaleme almış olduğu ve Tannâne Kasidesi olarak bilinen 113 beyitlik kasidesinin yukarıdaki beytinde Osmanlı padişahı ile İran padişahını mukayese etmektedir. Kasidenin 51. beytinden başlayarak Osmanlı’nın büyüklüğünü dile getiren şair 55. beyitte Osmanlı’nın baş veziriyle İran hükümdarını karşılaştırmanın dahi hatalı olacağını bildirir.⁹

Beyitte Kirmân şehri, İran coğrafyasında bir şehir olması ve de Tebriz’e uzaklığı dolayısıyla memduhun gazap ve azametinin mübalağalı bir ifadesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kirmân yine coğrafî bir mekân olarak hikemî tarzın büyük temsilcisi **Nâbî (1642-1712)**’nin Hayrâbâd adlı mesnevisinde geçmektedir. Bununla birlikte mesnevîde “açık alan mekân”lardan olan gerek Cürçân gerek Kirmân “sahici coğrafî mekânlar olma özelliğinden uzak, stilize tasarımlardır. Cürçân mutlu, düzenli, müreffeh bir ülkedir. Cennet gibi güzeldir. Yenilgi ve işgal nedir bilmeyen talihli bir halkı vardır. Kirmân ise Çâlâk’ın baskın yaptığı gece karanlığıyla anılan düşman ülkedir. Hürrem Kirmân şahını dost edinince Kirmân da bayram eder.” (Türkdoğan-Koç 2013: 56).

Daha önce Kirmân şehrini Hâcû-yı Kirmânî münasebetiyle konu edindiğini söylediğimiz Süheylî, bir kasidesinde şiir meydanında ilkin Acem şairlerinin at koşturarak her birinin diğerine nice ilim arz ettiğini söyledikten sonra “Kirmân’ın usta at binicileri” olarak tavsif ettiği Acem şairlerini Kirmân şehri dolayısıyla zikreder. Beyitte Kirmân’a bir şehir/coğrafî bir yer ismi olması nedeniyle yer verilmiş olmakla birlikte aynı zamanda Kirmân’ın şairleriyle de meşhur olduğuna dikkat çekilmektedir. Nitekim hemen arkasından gelen beyitte (K.5/39) yine Hâcû-yı Kirmânî zikrolunmuştur:

Sürdi bu meydâna rahş cün şu’arâ-yı ‘Acem

Açdılar [ol] her biri birbirine ‘arz-ı fen (K.5/37)

“Ne zaman ki Acem şairleri bu meydana (şiir meydanına) at sürdü; her biri bir diğerine fen (hüner, ilim, irfan) arz ettiler.”

⁸ **Hâkânî-i Şirvânî (öl.595/1199)**, İran’ın meşhur kaside şairi olup, terci-i bent, kıt’a ve gazellerinin yanı sıra Tuhfetü’l-İrâkeyn adlı mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmış meşhur seyahatnamenin de sahibidir. XII. yüzyılın ikinci yarısı şairleri içerisinde özel bir öneme sahip olup; üslubu kendisinden uzun yıllar sonra dahi sadece İranlı şairler üzerinde değil, Türk şairler üzerinde de etkili olmuştur. bk. (Zebîhullâh-ı Safâ, 2003: 35).

⁹ Vehbî’nin bu meşhur kasidesinin değerlendirmesi için bk. (Beyzâdeoğlu, 1991: 10-11).

Fazl ile bu 'arsaya evvel olan rahşberân

Fâris-i Kirmân-zemîn 'ârif-i sırr u 'alen (K.5/38)

"Faziletle bu arsada ilk at koşturanlar Kirmân şehrinin usta at binicileridir (ki onlar) gizli ve âşikâr cümle şeylere vâkıf, ârif kimselerdir."

Süheylî gibi Gelibolulu Mustafa Âlî de aşağıdaki beyitte Kirmân'ı şairleri dolayısıyla anmaktadır:

Firdevsî ki Sahbân-ı Acemdür begenür dil

Ammâ gönül şâ'ir-i Kirmân'ı begenmez (G.556/4)

"Firdevsî ki Acemlerin Sahbân'ıdır¹⁰, dil onu beğenir; ama gönül Kirmân şairlerini beğenmez."

Şair, aşağıdaki beyitte ise hem Kirmân'a coğrafi bir yer olarak atıfta bulunmakta hem de Kirmân şehrinin kılıçlarının kıymetine telmih yapmaktadır:

Bilünde tığ-i Kirmânî tenünde câme-i fâhir

Ser-â-ser kabza-i hükmündedir hem Mısır u hem Kirmân (G. 970/4)

"Teninde (üstünde) iftihar elbisesi, belinde Kirmân kılıcı, hem Mısır hem de Kirmân baştan başa onun hükmünün elindedir."

Gelibolulu Mustafa Âlî, Kirmân ve onunla ilgili kullanımlara şiirlerinde en çok yer veren şairlerdendir. Divan'ındaki manzumelerde Kirmân'a, İran'ın önemli şairlerinden Hâcû-yı Kirmânî, Kirmân'ın kılıçları, şairleri, silahları dolayısıyla yer vermiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Âlî Divanı'nda Kirmân, değindiğimiz vasıfları dolayısıyla 12 beyitte geçmektedir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan da hareketle Kirmân şehri ve bu şehrin klasik Türk şiirindeki kullanımlarına ilişkin bir tablo ortaya koymak, konuyu daha açık ve anlaşılır kılacaktır:

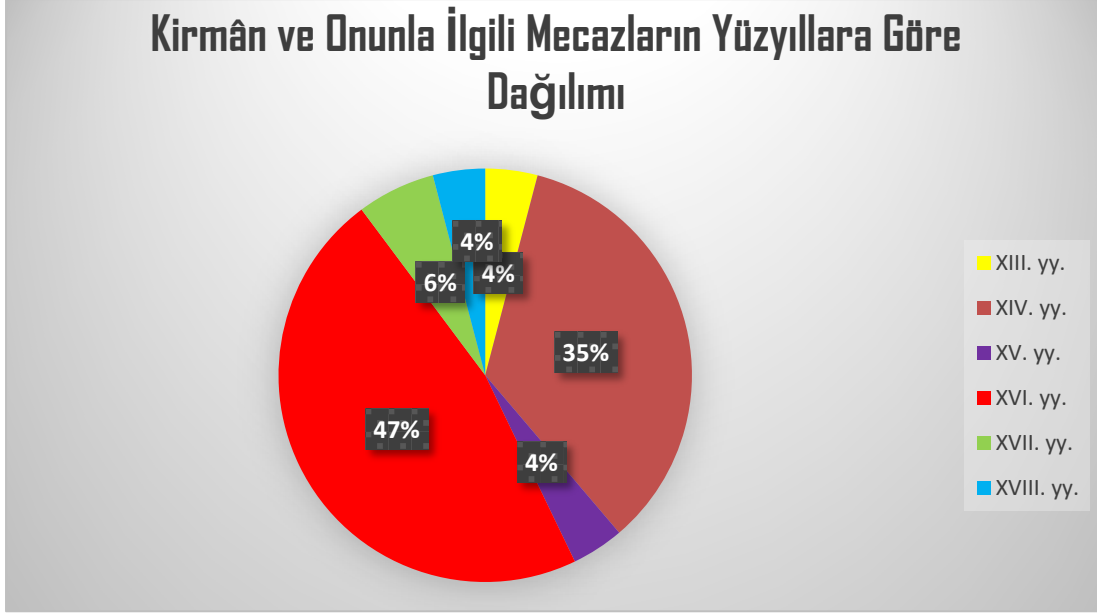
Tablo: Kirmân şehri ve klasik Türk şiirindeki kullanımları

Yüzyıl	Şair	Şiir ve Beyit Numarası	Kaç Kez Geçtiği	Mana/Kullanılma Amacı
XII	Mevlânâ Celâleddîn	M. 3195 (C.I), M.2969 (C.IV)	2	Kimyon/Şehir
XIV	Kadı Burhaneddin	G.122/7, G.157/10, G.256/3, G.317/3, G.405/1, G.585/5, G.622/9, G.850/5, G.852/5, G.901/7, G.929/8, G.948/3, G.1094/4, G.1152/5, G.1179/3, G.1209/8, T.1374	17	Kimyon / Mecaz (zîre be-Kirmân)
XV	Ahmed-i Dâ'î	M.281	1	Kimyon / Mecaz (zîre be-Kirmân)
V	X Tâcîzâde Cafer Çelebi	G.203/4	1	Kimyon / Mecaz (zîre be-Kirmân)
XVI	Bâkî	K.5/12	1	Kılıç

¹⁰ VIII. yüzyılın başlarında, hem Cahiliye hem de İslamiyet zamanında yaşamış; hitabet, belagat ve fesahat ile meşgul olmuştur. Vâil kabilesinden olması dolayısıyla Sahbân el-Vâilî olarak da anılmıştır. bk. (Durmuş- Öz, 2008: 511-512).

XVI	Sa'îd Giray	G.53/6	1	Kılıç
XVI	Süheylî	K.5/38	1	Şehir
XVI	Süheylî	K.6/16, K.5/39	2	Hâcû-yı Kirmânî
XVI	Azmizâde Hâletî	K.20/25	1	Kılıç
XVI	Azmizâde Hâletî	K.33/38	1	Hâcû-yı Kirmânî
XVI	Mostarlı Hasan Ziyâî	G.176/3	1	Kılıç
XVI	Gelibolulu M. Âlî	K.13/38, K.58/17, G.957/1	3	Hâcû-yı Kirmânî
XVI	Gelibolulu M. Âlî	K.29/55, K.50/72, K.53/45, G.957/5, G.970/4, k. 97/3	6	Kılıç / Silah
XVI	Gelibolulu M. Âlî	K.50/41, G.970/4	2	Şehir
XVI	Gelibolulu M. Âlî	G.556/4	1	Kirmân Şairleri
XVI	Gelibolulu M. Âlî	M.8/16	1	Şemseddin Kirmânî ¹¹
XVI	Esîrî	M.53/4	1	Kılıç
XVI	Ravzî	K.4/73	1	Şemseddin Kirmânî
XVII	Ahmed Nâmî	K.31/5	1	Kılıç
XVII	Nef'î	K.4/15	1	Kılıç
XVII	Sakıb Dede	K.18/41	1	Kimyon / Mecaz
XVIII	Şeyh Gâlib	K.28/35	1	Kimyon / Mecaz (zîre be-Kirmân)
XVIII	Sünbülzâde Vehbî	K.7/61	1	Şehir

¹¹ Buhârî şârihi, muhaddis ve fakih.

Şekil: Kirmân şehrinin yüzyıllara göre klasik Türk şiirindeki kullanımlarına ilişkin grafik¹²

¹² Kirmân ve onunla ilgili kullanımların tespiti ile bu kullanımların istatistiki dökümü mahiyetinde olan *Tablo* ve *Şekil* hazırlanırken taranan, gözden geçirilen divan, divançe ve mesneviler şunlardır:

I. Divan ve Divançeler: Adlı Dîvânı, Ağâh Dîvânı, Âhî Dîvânı, Ahmed Nâmî Dîvânı, Ahmedî Dîvânı, Ahmed-i Dâ'î Dîvânı, Ahmed-i Rıdvân Dîvânı, Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmi Dîvânı, Âşık Çelebi Dîvânı, Avnî (Fatih) Dîvânı, Azmizâde Hâletî Dîvânı, Bâkî Dîvânı, Beyânî Dîvânı, Bosnalı Âsım Dîvânı, Bursalı İffet Dîvânı, Bursalı Rahmî Dîvânı, Celilî Dîvânı, Cenâbî Dîvânı, Dede Ömer Rüşenî Dîvânı, Dîvân-ı Firâk-ı Esîrî, Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı, Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı, Edirneli Nazmî Dîvânı, Emrî Dîvânı, Erzurumlu Zihnî Dîvânı, Fevzî Dîvânı, Filibeli Vecdî Dîvânı, Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı, Gelibolulu Sun'î Dîvânı, Hakîkî Dîvânı, Hamdullah Hamdî Dîvânı, Haşmet Dîvânı, Hecrî Dîvânı, Kadı Burhaneddin Dîvânı, Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı, Kâmî Dîvânı, Kânî Dîvânı, Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı, Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz Dîvânı, Leylâ Hanım Dîvânı, Mânî Dîvânı, Mehmed Sıdkî Dîvânı, Mihrî Hâtun Dîvânı, Mostarlı Hasan Ziyâ'î Dîvânı, Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı, Münirî Dîvânı, Nedîm Dîvânı, Nef'î Dîvânı, Nehcî Dîvânı, Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı, Nigârî Dîvânı, Numân Mâhir Dîvânı, Ravzî Dîvânı, Revânî Dîvânı, Sa'id Giray Dîvânı, Safvetî Mehmet Çelebi Dîvânçesi, Sâkıb Dede Dîvânı, Sehâbî Dîvânı, Selanikli Meşhurî Dîvânı, Süheylî Dîvânı, Sünbülzâde Vehbî Dîvânı, Şâhî Dîvânı, Şehrî Dîvânı, Şeref Hanım Dîvânı, Şevki Dîvânı, Şeyh Gâlib Dîvânı, Şeyhî Dîvânı, Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı, Tırsî Dîvânı, Ümmî Sinân Dîvânı, Vahyî Dîvânı, Vizeli Ramazan Behiştî Dîvânı, Vusûlî Dîvânı, Yâver Dîvânı, Yünus Emre Dîvânı, Zâtî Dîvânı.

II. Mesneviler: Ahmed Rıdvân-Hüsrev ü Şîrîn, Ahmedî-İskendernâme, Ahmed-i Rıdvân-Rıdvâniyye, Âşık Paşa-Garîb-nâme, Aşkî-Heft Peyker, Avnî-Tuhfetü'l-Hükkâm, Behiştî Ahmed-İskender-nâme, Behiştî-Heft Peyker, Celilî-Leylâ vü Mecnûn, Çâkerî-Yûsuf u Züleyhâ, Dârendeli Kâtipzâde Bekâyî-Maktel-i Hüseyin (Kitab-ı Kerbelâ), Defter Emîni Mustafa Çelebi-Varka ve Gülşâh, Diyarbakırlı Ahmedî-Yûsuf u Züleyhâ, Firakî-Hüsrev ü Şîrîn, Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn, Gelibolulu Mustafa Âlî-Riyâzû's-sâlikîn, Gelibolulu Mustafa Âlî-Mihr ü Mâh, Gelibolulu Mustafa Âlî-Tuhfetü'l-Uşşâk, Gülşehri-Mantiku't-Tayr, Hafî-Zâdü'l-Meâd, Hümâmî-Sî-Nâme, İbrahim İbn-i Bâlî-Hikmet-nâme, Keçecizâde İzzet Molla-Mihmetkeşân, Lâmi'î Çelebi-Ferhâd ile Şîrîn, Lârendeli Hamdî-Leylâ vü Mecnûn, Mânî-Şehr-engîz-i Bursa, Manisalı Câmî'î-Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ), Mevlânâ Celâleddîn-Mesnevî, Mostarlı Hasan Ziyâ'î-Şeyh-i San'ân Mesnevisi, Mu'inî-Mesnevî-i Murâdiyye, Nâbî-Hayrâbâd, Nâlî Mehmed Efendi-Tuhfetü'l-Emsâl, Nev'î-Münâzara-i Tûtî vü Zâg, Nev'î-zâde Atâyî-Sohbetü'l-Ebkâr, Şeyh Gâlib-Hüsün ü Aşk, Şeyyâd Hamza-Yûsuf u Zelihâ, Udî-Mâcerâ-yı Mâh, Üsküdarlı Sırrî-Hikâye-i Garîbü'l-Âsâr, Üsküplü Atâ-Tuhfetü'l-Uşşâk, Vizeli Ramazan Behiştî-Heşt Behişt, Vücûdî-Hayâl u Yâr, Yûsuf Hâs Hâcib-Kutadgu Bilig.

Sonuç

Klasik Türk edebiyatı gerek beslendiği kaynaklar gerek dil malzemesi açısından oldukça zengin bir edebiyat olması dolayısıyla, bu edebiyat bünyesinde yer alan ve onun daha iyi anlaşılmasını mümkün kılacak her türlü unsurun önce tespiti, sonrasında ise yorumlanması elzemdir. Bu unsurlardan biri olan ve bu makalenin konusunu teşkil eden Kirmân şehri de klasik Türk şiirine en fazla kimyonu ile konu olmakla birlikte; bunun yanı sıra kılıç yapımı, İranlı meşhur şair Hâcû-yı Kirmânî ve sahici yahut tamamen stilize edilmiş bir coğrafi mekân olması yönleriyle karşımıza çıkmaktadır. Metinlerde rastladığımız “zîre be-Kirmân” tabiri Fars kaynaklı bir mecaz olmakla beraber sadece Acem şairleri tarafından değil; “gereksiz iş yapmak yahut lüzumsuz bir işle iştigal etmek” manasında Türk şairler tarafından da kullanılmıştır. Bununla birlikte bu makalede ele alınan şiirlerin bağlamından hareketle söz konusu tabirin “küstahlık ve hadsizlik” manasında kullanıldığı da tespit edilmiştir. Ayrıca şairlerin bizzat kendi beyitlerindeki ifadelerinden “zîre be-Kirmân” tabirinin bir atasözü/deyim gibi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu mecaz lafzî bakımdan yaygın olarak “zîre be-Kirmân” kalıbıyla geçmekle birlikte mana bakımından aynı düşüncüyü ifade maksadıyla nadiren ibarenin “zîre vü Kirmân” yahut “zîre bâ-Kirmân” şeklindeki kullanımlarına da rastlanılmıştır. Yukarıda verilen istatistikî verilerden de anlaşılacağı üzere en çok XIV. ve XVI. yüzyıl şairleri bu mecaza şiirlerinde yer vermişlerdir. Şair özelinde ise Kadî Burhaneddin ve Mustafa Âlî, “zîre be-Kirmân” mecazını en çok kullanan şairlerdir. Ahmedî'nin mesnevi tarzında kaleme almış olduğu; tıp, tıbbın farklı alanları ile çeşitli hastalıkların belirtileri ve tedavisi hakkında bilgilere yer verilmiş olan “Tervîhü'l-Ervâh” adlı eserde “kemmûn-ı Kirmân(î)” terkibi sıkça zikrolunmaktadır. Kemmûn, kimyon manasına gelip kemmûn-ı Kirmânî ile kara kimyon denilen ve çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılan bir kimyon türü kastolunmaktadır. Bu durum bize kimyon-Kirmân münasebetinin zaman zaman “zîre be-Kirmân” kalıbı dışında kullanıldığını da göstermektedir. Yine metinlerden anlaşıldığı üzere şairler, Kirmân'ı bir örfî mecaz bağlamında ele alıp bu şehir etrafında gelişen mazmunlara işaret etmiş; îhâm, tenâsüp ve telmih sanatlarıyla birlikte kullanmışlardır.

Summary

Known as “dewan poetry” or “dewan literature”, it is a general term used for the poetic and denotative literature composed in accordance to Islamic civil traditions. As it evolved in a wide world of cultures and civilizations fed from rich content of various sources, the fundamental problem in comprehending this literature today is not only, as usually supposed, that it harbours many Arabic-Persian vocabulary and phrases but also that its sphere of meanings and denotations are unknown to the contemporary readers. Therefore, it is necessary to understand the other civilizations which were in contact with Turkish civilization. That is because the Turkish poetry made an extensive use of Arabic and especially Persian literatures. We can define a period known as “dewan poetry” which historically spans six hundred years from 13th century to 19th century, with the period of seigneuries as its predecessor early periods of Ottoman bureaucracy when Turkish was developed into the poetic language through blending with Arabic and Persian. The language used by Germiani poets such as Seyhi, Ahmed-i Da'i, and Ahmed-i became rather open to Persian influence since 16th and 17th centuries. Additionally, many elements that were inherited from Iranian tradition belonged to the Turks before the acceptance of Islam, and this tradition consistently effected classical Turkish poetry in terms of poetic themes, imagination, and poetic concepts.

The effect of Persian poetry on Turkish poetry was constant and deep as it did not last for a certain period but from its establishment to its latest forerunner. As the court welcomed the ancient Iranian tradition especially during the reign of Mehmet the Conqueror, the Ottoman poets imitated Persian poets, and the master poets of the later periods composed Arabic and Persian dewan poetry in addition to those in their mother tongue of Turkish. Such inspirations and the fact that the Ottomans ruled vast territories resulted in the inclusion of poetic themes, imaginary, fictional, or non-fictional people and characters, country and city names, as well as various phrases and metaphors in Arabic or Persian into the Ottoman poetic language.

This essay aims to explore “Zire be Kirman”, a Persian metaphor whose origin goes back to the city of “Kirman”, and its features as handled in Turkish poetry to arrive at a conclusion with examples of the metaphor “zire be Kirman” within the texts of classical Turkish poetry.

KAYNAKÇA

- AHMED RİF'AT EFENDİ (1299), *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafîyye*, C.I-VII, İstanbul: Mahmud Beg Matbaası.
- AHMED-İ DÂ'Î (1992), *Çengnâme*, [hzl. Gönül Alpay Tekin], USA: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- AKKUŞ, Metin (1993), *Nef'î Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKSOYAK, İ. Hakkı (2018), "Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı", Erişim Tarihi: 2019.04.01, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- ALPASLAN, Ali (1977), *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAZIN, Marcel (2002), "Kirmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s.62, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya (1991, Nisan), "Tannâne Kasidesi (Bir Manzum Sefâretnâme)", *Dergâh Edebiyat Sanat Kültür Dergisi*, C.II, S.14: 10-11.
- Derleme Sözlüğü (1979), C.XI, (U-Z), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- DURMUŞ, İsmail - ÖZ, Mustafa (2008), "Sahbân el-Vâilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, s.511-512, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERÜNSAL, İsmail E. "Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı", Erişim Tarihi: 2019.04.01, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>.
- GÜRGENDERELİ, Müberra (2002), *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanâtı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HARMANCI, M. Esat (2007), *Sühaylî Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İNALCIK, Halil (2015), *Has Bağçede Ayş u Tarab (Nedîmler Şâiler Mutribler)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAKÖSE, Saadet (2001), *Sa'îd Giray Dîvânı (Hayatı, Sanatı, Dîvân Metni)*, Denizli: Bilal Ofset.
- KONUK, A. Avni (2005), *Meolânâ Celâleddîn Rûmî-Mesnevî-i Şerîf Şerhi C.II, [Tercüme ve Şerh]*, [hzl. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı], İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEVİ, A.H.T. (1996), "Kermân (Kermân, İran)", *International Dictionary of Historic Places, Volume 4, Middle East and Africa*, p.413-415, USA and UK: Fitzroy Dearborn Publishers.
- MEVLÂNÂ (1995), *Mesnevi I*, [çev. Veled Çelebi İzbudak; gözden geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı], İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- NÂBÎ (2013), *Hayrâbâd*, [hzl. Melike Gökcan Türkdoğan-Hamza Koç], Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- NİMETULLAH AHMED (2015), *Lügat-i Ni'metu'llâh*, [hzl. Adnan İnce], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2006), *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- ÖZER, Osman (1995), *Ahmedî Tervîhü'l-Ervâh, Giriş-İnceleme-Metin*, C. V, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- ÖZKAN, Nevzat (2018), "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Yer Adları", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, C.2, S.1: 82-108.
- STEINGASS, F. (2005), *Persian-English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1306), *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul: Mihrân Matbaası.
- ŞÜKÜN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lügat (Gencine-i Güftâr/Ferheng-i Ziyâ)*, İstanbul: MEB Yayınları.
- TOKMAK, A. Naci (1996), "Hâcû-yi Kirmânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, s.520-521, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ÜNAL, İsmail Hakkı (2002), "Kirmânî, Şemseddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.26, s.65-66, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ZEBÎHULLÂH-I SAFÂ (2003), *İran Edebiyatına Genel Bir Bakış*, [çev. Hasan Almaz], Ankara: Nüsha Yayınları.